

Архів Archives

УДК 82–94(477–25)

ВАЛЕРІЯ ВІРСЬКА: «МИ БУЛИ СПРАВЖНІ ДІТИ ВІЙНИ...»

Марина Курінна

У публікації представлено автобіографічні спогади народної артистки УРСР, солістки Державного ансамблю танцю УРСР Валерії Вірської (1930–2016). Мемуари містять дані загальноісторичного характеру (життя Києва в період окупації 1941–1943 рр.), відомості про становлення київської балетної школи в 1940-х роках, спогади про майстрів балетної сцени 1940–1960-х років А. Ваганову, Г. Березову, Н. Верекундову, З. Лур'є, О. Сталінського та ін.; інформацію про роботу В. Вірської у Львівському оперному театрі та перехід артистки до Державного ансамблю танцю УРСР під керівництвом Павла Вірського.

Ключові слова: Валерія Вірська, Павло Вірський, київська балетна школа, український танець.

The autobiographical reminiscences of the people's artiste of the Ukrainian SSR, the soloist of the State Dance Ensemble of the Ukrainian SSR Valeriya Virska (1930–2016) are presented in the published work. The memoirs contain information of the universal historical nature (Kyiv life during the occupation of 1941–1943), facts about the formation of the Kyivan Ballet School in the 1940s, the reminiscences on the masters of the ballet stage of the 1940s–1960s – A. Vahanova, H. Berezova, N. Verekundova, Z. Luriye, O. Stalinskyi and others. The last part of the work is dedicated to V. Virska work in Lviv Opera Theatre and the artiste transit to the State Dance Ensemble of the Ukrainian SSR under Pavlo Virskyi direction.

Keywords: Valeriya Virska, Pavlo Virskyi, Kyiv Ballet School, Ukrainian dance.

Ім'я Валерії Семенівни Вірської (1930–2016) – артистки яскравої творчої долі, сценічний успіх якої збігся з розквітом народно-сценічної хореографії в 1950–1970-х роках, – не лише добре відоме у вітчизняному мистецтвознавчому середовищі, воно давно стало легендарним. Понад 25 років свого життя (1954–1980) В. Вірська присвятила роботі в Державному ансамблі танцю УРСР, де працювала спочатку провідною солісткою, а згодом – балетмейстером-репетитором¹. Захоплені відгуки про створені нею хореографічні образи («Метелиця», «Рукодільниці», «Плескач», «Про що верба плаче» тощо) містяться на сторінках багатьох українських і зарубіжних часописів минулих років. Талант артистки часто ставав предметом глибокого аналізу українських мистецтвознавців (Г. Боримська, М. Козловський, Д. Бальтерманц, Л. Козиренко)². Ліричний, невагомий, овіяний поезією – такими епітетами характеризували її танець сучасники. І якщо сценічний бік життя цієї дивовижної жінки був завжди на ви-

ду у глядачів і критиків, то особистий залишався прихованим для допитливих очей. Приміром, маловідомим періодом біографії В. Вірської залишається історія її знайомства та подружніх стосунків з першим чоловіком³ – балетмейстером Павлом Вірським⁴.

Розмова з В. Вірською в 2011 році дала змогу зафіксувати унікальні спогади про її долю поза сценою. Запропоновані в цій розвідці автобіографічні матеріали публікуються вперше⁵, переклад з російської здійснено інтерв'юером, окремі факти із життя танцівниці доповнено коментарями.

Народилася я 1930 року в Києві. Сім'я наша була звичайна: тато, мама, я і двоє сестер (Тамара – старша, я – середня, Світлана – молодша). Батько мій був чернігівським українцем, чудово співав, хоча й ніколи не виходив на сцену. У нашій родині ніхто і ніколи не мав жодного відношення до театру. Мама не працювала, виховувала дочок, які з'явилися майже одна за одною.

МАРИНА КУРІННА. ВАЛЕРІЯ ВІРСЬКА: «МИ БУЛИ СПРАВЖНІ ДІТИ ВІЙНИ...»

До початку війни, у 1941 році, я закінчила три класи середньої школи. Як і багато інших киян, евакуюватися ми не встигли, німці наступали дуже швидко, і нам довелося залишитися в Києві. Через півроку за старшою сестрою – Тамарою – прийшли із школи: її разом з іншими підлітками відправили до Німеччини. Мені тоді було трохи більше десяти, їй – дванадцять з половиною років. Наприкінці війни територію, де вона перебувала, звільнили американці. Пропонували їй залишитися, але вона повернулася до Києва, до рідної домівки. Урешті-решт закінчила медичний інститут і пропрацювала понад двадцять років лікарем.

Я жила в хорошому районі, – одному із центральних, – на вул. Жилинській, 146. Місце було дуже зручне, і під час окупації ми фактично звідти не виїжджали. Іноді до нас заходили німецькі патрулі, перевіряли, шукали полонених. На розі вулиць Степанівської⁶ і Жилинської, у районі сучасної площі Перемоги, був єврейський базар, та й вокзал недалеко знаходився. Життя в районі вирувало: це не було ніби десь на задвірках.

Батько під час війни перебував у тилу, був звільненим від військового обов'язку. Ще хлопчиком, під час Першої світової війни, він отримав наскрізне поранення в область серця. Ледве вижив. Згодом працював на Подолі⁷ в гастрономі біля підніжжя Андріївського узвозу. Цей магазин тоді знало багато киян. Там завжди був найкращий хліб, ковбаси. Ми теж туди ходили, але багато не купували, бо грошей у нас не було.

Під час війни дуже сильно голодували. Ми, діти, ходили в ботанічний сад, у Лавру, трясли там яблука – їли буквально все, що знаходили. Ми були справжні діти війни. Нам давали картки на хліб, по п'ятдесят грамів на кожного. І коли Тамари вже не було, а мама дивилася за молодшою сестрою, за цим хлібом бігала я. Ось тоді, пам'ятаю, бачила ту страшну колону, в якій євреїв вели на смерть до Бабиного Яру⁸. Холодний день був такий, сирий, осінній... Приходила додому із цим хлібом. П'ятдесят грам..., а потім знову їсти нема що. Тоді я брала велику сулію, наливала в неї води, брала склянку і, уявіть собі: маленька дів-

чинка з хорошими ніжками, з гарненьким личком кілька місяців поспіль кричала на базарі: «Кому води холодної!». Таким було моє дитинство.

Перші півроку окупації ми, діти, просто блукали містом, а потім нас зібрали в школі, яка стояла недалеко від мого будинку. Хто там викладав, – я не пам'ятаю, але в нас було щось на кшталт самодіяльності: хто співав, хто декламував. Мама одного разу принесла мені з ринку тамбурын. Я відразу принесла його до школи. Танцювала і біла в цей тамбурынчик: раз–два–три–чотири... Добре у мене виходило, але на цьому все й закінчилося.

Одного разу хтось із дітей сказав: «Побігли, там, десь, годують кашею!» Ось так і почався мій, так би мовити, шлях у мистецтво. Побігли ми на вулицю Пушкінську. Виявляється, там ще до війни була сформована балетна школа, вихованці якої поповнювали трупу Київського оперного театру. Пушкінська, на диво, прекрасно збереглася, її не бомбардували... Нас, дівчаток, прибігло десять. Дали нам каші. Я поїла і побігла додому. Наступного ранку ми, діти, знову там з'явилися. А в балетній школі вже до цього часу формували невеликі групи для занять класичним танцем. Нас переглянули. Майже всіх «забракували», залишили мене і ще одну маленьку дівчинку. «А ось ти, – кажуть, – залишайся! Завтра приходь». Я прийшла наступного дня і позанаступного: ходила туди їсти... і танцювати! Школа була невелика, але досить професійна. Тут я вперше дізналася, що таке балетний «станок» і засвоїла перші хореографічні рухи. Коли місто звільнили, з евакуації почали повертатися артисти. До Києва приїхали представники петербурзької балетної школи. Більшість із них отримала квартири саме на Пушкінській, поряд із школою. У нас, учнів, з'явилися чудові педагоги.

Верекундова Наталія Вікторівна⁹. Вона приїхала з двома маленькими синами. Дуже добра, дуже тепла, чуйна. Пам'ятаю, як Верекундова, коли в неї залишався вільний час між уроками, візьме нас, дітей, за руки і веде пити чай. Ми, дівчатка і хлопчики, осіб вісім, за нею йдемо, сидимо, сміємося, чай

АРХИВИ

п'ємо і знову на заняття йдемо. Ось такі педагоги в нас були!

Потім моїм педагогом була Зінаїда Михайлівна Лур'є¹⁰. До війни вона була примадонною Харківської опери. Дивовижна виконавиця, вона танцювала і викладала одночасно. Таким самим чудовим був чоловічий склад театру: Апухтін¹¹, Белов¹²... По-справжньому, знаєте, академічні артисти. Трохи згодом приїхала Галина Олексіївна Березова¹³. Вона була така солідна, серйозна, права рука Агрипини Ваганової¹⁴ в Ленінграді. Саме вона стала відбирати нас за віком і технікою, і я фактично закінчувала клас Галини Олексіївни Березової. Тому хореографічну освіту я здобула саме академічну.

Хто був з випускників? Березовський клас – це... Можна сказати, починаючи із себе? Це – Котляр. Це – Іванушкіна Рита, Коля Калустян, Надя Кохановська, Люба Самгіна... Галина Олексіївна, звичайно, була типовою представницею петербурзької школи. Я, на жаль, ніколи не бачила, як вона танцювала, але викладачем вона була блискучим. У роботі – дуже серйозна, вимоглива, мала хороші організаторські здібності. Після повернення артистів з евакуації саме вона стала керівником школи, і фактично завдяки їй балетне училище з вулиці Пушкінської перевели в нову будівлю, де воно нині й існує.

Мій диплом був підписаний Агрипиною Вагановою. Це був перший великий післявоєнний випуск. Ми своїми силами підготували «Лускунчика»¹⁵, а також окремі концертні номери. Рита Іванушкіна виконувала партію Маші. Вона була старша за нас на кілька років, а тому й краще підготовлена. Ми були ще трохи «сирі». Я танцювала Зиму. Пам'ятаю, як нам видали балетні туплі... Нових ніхто не давав. Отримували якісь залишки балетних туплів від балерин, заливали в них столярний клей, щоб їх якось зміцнити, і танцювали.

Ваганова приїхала за кілька місяців до прем'єри і ретельно опрацювала з нами наші партії. Пригадую, що улюбленим її номером була «Угорська рапсодія» Ф. Ліста. Нас було дві пари виконавців, і я в їхньому числі. Багато говорили, що Ваганова була

дуже жорсткою в роботі, але я такого не пам'ятаю. Можливо, нас, дітей війни, вона жаліла. Навчання в мене було дуже щасливим, хоча в родині в цей самий час ми ледве-ледве зводили кінці з кінцями. Після випуску, на жаль, залишитися в Києві я не змогла, тому що в театрі не було вільних місць. Чекали впродовж року роботи в театрі також не було можливості. По-перше, я хотіла танцювати; по-друге, потрібно було допомагати вдома близьким, і я попросила направлення у Львів.

Про Львівський театр можна багато розповідати. Ще в 1939 році, після возз'єднання України¹⁶, до Львова виїхав цілий випуск наших київських балерин, і разом з ними – знаменитий балетмейстер Микола Іванович Трегубов¹⁷. Він був дивовижним постановником, також вихованцем Петербурга. Сталінський¹⁸, наш киянин... Він тривалий час працював там провідним балетмейстером. Дуже відданий своїй справі, цікава, культурна людина. Із старшого покоління був Мономахов¹⁹ – дивовижний виконавець драматичних партій, Наталія Слободян²⁰, Іллінська²¹ – вихованка петербурзької школи... Трегубов поставив у Львові два балети, згодом виїхав до Одеси, а звідти – до Києва. Увесь київський випуск, який виїхав до Львова 1939 року, став фактично основою трупи. Ми, новоприбулі, танцювали більше дуетні номери, а студенти-студійці становили кордебалет. У Львівському театрі я пропрацювала два роки, там отримала свою першу зарплату. Як зараз пам'ятаю: нам платили один карбованець на день. Однак дім мій залишався в Києві, і мені, звичайно ж, хотілося повернутися. Згодом, коли я приїжджала до Львова з ансамблем Павла Вірського, виконувала на сцені театру ці знамениті постановки – «Про що верба плаче», «Хміль» та ін. Мені завжди приносили у гримерку букетик квітів на згадку про те, що я тут колись танцювала.

Після Львова я працювала в ансамблі Північної групи військ Міністерства оборони СРСР. Потім потрапила до Ансамблю пісні і танцю України, яким тоді ще керувала майже півроку Лідія Дем'янівна Чернишова²². І, зрештою, коли 1955 року до Києва

МАРИНА КУРІННА. ВАЛЕРІЯ ВІРСЬКА: «МИ БУЛИ СПРАВЖНІ ДІТИ ВІЙНИ...»

приїхав Вірський, у мене почалося інше життя, більш серйозне.

Павло Павлович Вірський до моменту приїзду в Київ був уже відомим постановником, балетмейстером Ансамблю пісні і танцю Радянської Армії²³ в Москві. Він організував для нас попередній перегляд, щоб оцінити наш професійний рівень. Ми, звичайно, репетирували, підтягнулися... і Вірський погодився з нами працювати! Можливо, якби не було Павла Павловича, моя б доля склалася зовсім по-іншому, але мені пощастило! По-перше, Вірський був людиною дуже високої культури. По-друге, він вдихнув нове життя в український народний танець. Він сам укладав хореографічні композиції, сам ставив їх, сам відбирав виконавців. І той танець, який вийшов з його рук, я б радше назвала академічним. Про це свідчить і аналіз тих творів, які були ним поставлені. Наприклад, про це пише Г. Боримська в книзі «Самоцвіти українського танцю»²⁴. Авторка збирала матеріали ще за життя Павла Павловича. Дуже цінна книга.

Вірський був справжньою людиною. Справжньою людиною! Він, при його строгості і вимогливості в роботі, був дуже добрим, дуже чуйним, дуже справедливим. Якщо в ансамбль приходила людина з дитячого будинку, він її ніколи не залишав без уваги. Наприклад, була у нас така Маша Мазалова. Якщо в когось щось траплялося, він перший поспішав на допомогу. Вірський ставився до танцівників, як до своїх дітей. Якщо було потрібно, віддавав своє, особливо чоловічому складу. Такого другого Павла Вірського вже не буде ніколи! У творчому відношенні він прекрасно грав на форте-

піано, трохи розмовляв кількома мовами і нічого не любив більше за балет, музику і мистецтво. Мені відомо, що родом він був з Одеси. У сім'ї їх було двоє синів – він і старший брат Олексій²⁵. Родина належала до дворянського прошарку, і тому після революції їх буквально вигнали з дому на вулицю. Сам Павло Павлович розповідав, що в пошуках засобів до існування вони з братом брали мотузку і йшли з нею до моря. Там кидали її у воду, витягали і сушили на сонці, а самі в цей час купалися. Треба сказати, що Вірський був дуже хорошим плавцем! Коли приносили мотузку додому, батько знімав з неї сіль. Ось звідки згодом з'явилися «Чумаки»! Брата Олексія за радянських часів розстріляли, у нього залишилися дружина і син. Павло Павлович усиновив племінника і до останніх своїх днів дбав про нього. Я добре знала його матір – Олімпіаду Олексіївну Бакіну²⁶. Словом, про Вірського можна багато розповідати. Однак це повинно бути інше, окреме інтерв'ю. Про Вірського потрібно говорити іншою мовою. І я, гадаю, ми про це ще поговоримо.

Валерія Семенівна обіцяла, що розпочата бесіда буде продовжена, але, на жаль, через незадовільний стан її здоров'я (після невдалої операції на очах, вона почала поступово втрачати зір) чергова зустріч так і не відбулася. На початку 2016 року Валерія Вірська полишила цей світ, і доводиться лише шкодувати за втраченими свідоцтвами безпосереднього очевидця подій української культури другої половини ХХ ст.

*Записала М. Курінна
Київ, 29 червня 2011 р.*

Примітки

¹ Нині – Національний заслужений академічний ансамбль танцю України імені Павла Вірського.

² Боримська Г. Самоцвіти українського танцю. Київ : Мистецтво, 1974; Козловский Н., Бальтерманц Д. Государственный заслуженный Ансамбль танца Украинской ССР. Киев : Государственное издательство изобразительного искусства и музыкальной литературы УССР, 1960; Козиренко Л. Українські «зірки» і Південний Хрест (по Латинській Америці). Київ : Видавництво політичної літератури України, 1967.

³ В. Вірська була заміжня тричі: за балетмейстером П. Вірським, танцівником М. Апухтіним та мистецтвознавцем І. Диченком.

⁴ Вірський Павло Павлович (1905–1975) – український артист балету, балетмейстер, педагог. Художній керівник Харківського, Дніпропетровського та Київського театрів опери та балету (1930-ті рр.). Організатор (1937), балетмейстер (до 1940) і художній керівник (1955–1975) ансамблю танцю УРСР.

⁵ З повним текстом інтерв'ю можна ознайомитися в Архівних наукових фондах рукописів та фоно-

АРХІВИ

записів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського (Київ), ф. 56, од. зб. 36.

⁶ Сучасна вул. Старовокзальна.

⁷ Поділ – історична місцевість Києва, низинна частина історичного центру столиці України.

⁸ Бабин Яр – урочище на північно-західній околиці Києва, упродовж 1941–1943 років стало місцем масових розстрілів мирного населення (переважно євреїв і ромів), радянських військовополонених та підпільників. В. Вірська дещо плутається у спогадах: масові розстріли єврейського населення відбулися наприкінці вересня 1941 року, а не через півроку окупації, як про це згадує артистка.

⁹ Верекундова Наталя Вікторівна (1908–1987) – українська артистка балету, випускниця Ленінградського хореографічного училища. Працювала в Київському й Одеському ДАТОБ. Упродовж 1934–1968 років викладала в Київському хореографічному училищі.

¹⁰ Лур'є Зінаїда Михайлівна (1909–1987) – українська артистка балету, випускниця Харківської балетної студії Н. Тальорі-Дудинської. Працювала в Харківському, Дніпропетровському та Київському ДАТОБ. Упродовж 1939–1970 років викладала в Київському хореографічному училищі.

¹¹ Апугтін Микола Олександрович (1924–1996) – український артист балету, випускник Ленінградського хореографічного училища. Працював у Київському ДАТОБ ім. Т. Шевченка. Упродовж 1951–1971 років працював у Київському хореографічному училищі, у 1972–1996 роках (з перервами) – педагог-репетитор Державного ансамблю танцю України ім. П. Вірського.

¹² Белов (справж. Дубін) Анатолій Антонович (1925–2001) – український артист балету, навчався в Московському і Київському хореографічних училищах. Працював як соліст і репетитор у Київському, Харківському, Челябінському та Дніпропетровському ДАТОБ.

¹³ Березова Галина Олексіївна (1909–1997) – український балетмейстер і педагог, випускниця Ленінградського хореографічного училища. Упродовж 1937–1947 років (з перервами) – балетмейстер-постановник Київського ДАТОБ ім. Т. Шевченка, у 1945–1980 роках викладала в Київському хореографічному училищі.

¹⁴ Ваганова Агрипина Яківна (1879–1951) – російська артистка балету, балетмейстер, педагог, розробник методичної системи навчання класичного танцю російської балетної школи.

¹⁵ «Лускунчик» – балет на музику П. Чайковського, підготовлений силами Київського хореографічного училища і показаний 1950 року на сцені Київського ДАТОБ ім. Т. Шевченка. Головний балетмейстер вистави – Г. Березова, консультант – А. Ваганова, диригент – Т. Цибенко, сценограф – Й. Юцевич. Головні партії у виставі виконали М. Іванушкіна (Маша), В. Іващенко (Принц), Л. Мякішев (Лускунчик-

лялька), Н. Качулова (Маша-дівчинка), Д. Камишнікова (фея Драже).

¹⁶ Ідеться про входження західноукраїнських земель до складу СРСР у 1939 році.

¹⁷ Трегубов Микола Іванович (1912–1997) – український артист балету, балетмейстер, випускник Ленінградського хореографічного училища. Упродовж 1940–1948 років (з перервами) – балетмейстер Львівського ДАТОБ.

¹⁸ Сталінський Олег Миколайович (1906–1990) – український артист балету. Навчався в балетних студіях Б. Ніжинської і З. Ланге в Києві, удосконалювався в ленінградських педагогів К. Вязем, В. Семенова, В. Пономарьова. Працював у театрах Києва, Тбілісі, Харкова, Одеси. Упродовж 1946–1987 років працював провідним солістом та балетмейстером-репетитором Львівського ДАТОБ.

¹⁹ Мономахов М. М. – український танцівник, упродовж 1930–1950-х років працював у Київському й Львівському ДАТОБ.

²⁰ Слободян Наталя Василівна (1923–2013) – українська артистка балету, випускниця Київського хореографічного училища. Упродовж 1944–1998 років (з перервами) – провідна солістка, балетмейстер-репетитор, художній керівник балетної трупі Львівського ДАТОБ.

²¹ Іллінська Валерія Миколаївна (1920–?) – українська артистка балету, випускниця Ленінградського хореографічного училища. Упродовж 1940–1958 років (з перервами) працювала у Львівському ДАТОБ.

²² Чернишова Лідія Дем'янівна (1912–1975) – український балетмейстер, випускниця Ленінградського хореографічного училища. Упродовж 1944–1955 років працювала художнім керівником Ансамблю пісні і танцю УРСР.

²³ З 1946 року – Двічі Червонопрапорний ордена Червоної Зірки ансамбль пісні і танцю Радянської Армії ім. О. Олександрова.

²⁴ Боримська Г. Самоцвіти українського танцю. Київ : Мистецтво, 1974. 136 с.

²⁵ Вірський Олексій Павлович (1903–1937) – брат П. П. Вірського. Член ВКП(б) з 1926 року, у другій половині 1930-х років працював завідувачем сектору політпросвіти Одеської облнаросвіти. У 1937 році був визнаний активним учасником троцькістської терористичної організації, члени якої займалися шкідницькою роботою у культпросвітніх установах Одеської області. Розстріляний 28 вересня 1937 року. У 1957 році Військова колегія Верховного суду СРСР переглянула слідчі матеріали: вирок 1937 року стосовно О. П. Вірського було скасовано, справу у кримінальному порядку припинено за відсутністю складу злочину. Додаткова перевірка підтвердила, що О. П. Вірський був засуджений за антирадянську діяльність безпідставно.

²⁶ Олімпіада Олексіївна Вірська. Мешкала в Одесі разом з родиною старшого сина – Олексія Вірського – по вул. Баранова, 40, кв. 2.